

בסימן קריאה

אוטוביוגרפיה מרתקת של תחייה ערב שואה

הערות עם קריאת מברלין לירושלים לגרשם שלום במלאת שנה לפטירתו*

משה פלאי

הספר — המחבר עצמו; אלא שאליה וקוץ בה: מקור המידע אינו בהכרח המהימן ביותר לכתיבה על עצמו, ואל-נכון הוא צד נוגע בדבר, שיש לו עניין מיוחד להציג את עצמו מתוך זווית-

יש בה באוטוביוגרפיה בכלל קסם המרתק את הקורא לספר האוטוביוגרפי וכופהו להמשיך לקרוא — להמשיך ולעיין; להיסחף בקריאה, לא ביקורתית אלא קריאה שבהנאה. מהו שגורם למשיכה לגבי ז'אנר סיפורתי זה? אוטוביוגרפיה טובה היא סיפרות טובה, וכמוה הריהי מעמידה במרכז את האדם ואת מיפעלו, את הגיגיו ואת שאיפותיו, את חלומותיו ואת מילחמותיו, על רקע הסביבה והחברה שבה הוא שרוי.

ייחודה של האוטוביוגרפיה במה שהיא אינה מוסרת לקורא את זווית-הראייה של אחת הדמויות על-פי תפיסתו של המחבר, אלא את סיפורו האישי של המחבר עצמו — כפי תפיסתו-שלו וכפי ראייתו-שלו.

ראייה מיוחדת זו נעזרת, כמובן, במקור מצויין לקבלת מידע על נושא

את הקורא אל פרשת-דרכים חשובה ביותר ביהדות גרמניה — שאליה הגיע אותו אגף ביהדות זו שעמד על סף ההתבוללות ואולי גם מעבר לו.

סיפור קורותיו של שלום פורש לפנינו את מה שעשוי אולי להתקבל כפיתרון אפשרי לחידת קיומו והמשכיותו של העם היהודי — על אף הנטיות הפנימיות והחיצוניות לאובדן ולהתבוללות. נראה, כי קיים כוח חיוני סמוי הדוחף אישים מסוגו של שלום חזרה אל חיק היהדות ומביאם לא רק להזדהות עם עמם ותרבותו, אלא להרמת תרומה מקורית שבמיקרהו של גרשם שלום הביאה לראייה חדשה וחדשנית בתולדות היצירה היהודית לדורותיה.

אין כל ספק, שאף שלום עצמו מבקש לעמוד על המניעים שהניעו אותו, כבן למישפחה יהודית גרמנית מתבוללת, לחזור ולמצוא את דרכו מברלין לירושלים. יסוד מוסד זה של האוטוביוגרפיה שכתב מדריך את כל צעדיו הן בריטרוספקציה — דהיינו: המבט לאחור — והן באינטרוספקציה — המבט פנימה, אל תוככי עצמו.

מצד אחד מובלט הניפור שבין האב לבנו, והמחבר לא זו בלבד שאינו טורח להסתיר את ההתנגשויות שבין השניים, אלא שהוא מדגיש אותן במיטב המסורת של האוטוביוגרפיה העברית — דוגמת ליליינבלום בחטאת נעורים והיצירה האוטוביוגרפית ספוח לביאליק (ויש לומר, בניגוד לתפיסת האב באוטוביוגרפיה המוקדמת כאביעזר למרדכי גינצבורג ותולדות שד"ל). שלום מטעים את הניגוד הזה כבר בשלב מוקדם של התפתחותו (ראה עמ' 22), וכמוכן בהמשכה,

ראייה מיוחדת. יש שבכתיבת האדם על עצמו יעלים עניינים שאין המחבר מעוניין לגלותם במתכוון; יש שהמחבר קרוב אצל עצמו ואינו מסוגל לעמוד על תופעות ולהצביע על זיקות-גומלין משום היותו נוגע בדבר, ובכך הריהו נמצא מעלים עניינים אף שלא במתכוון.

אין כל ספק, שכתיבתו של הסופר האוטוביוגרפי היא סובייקטיבית, והשאלה העומדת לפני המעיין בספר אוטוביוגרפי היא מהי מידת הנאמנות לפרטים ולמידע הנמסרים על-ידי המספר-המחבר: מה הן חולשותיו הטיבעיות של המספר-על-עצמו וכיצד התגבר עליהן, ומהי מידת הפגנות, ההעמקה והיכולת לערוך ביקורת-עצמית ולתפוס את ייחודו במערך הכוחות החברתיים והתרבותיים הפועלים עליו.

בקריאה אוטוביוגרפית נדרש הקורא לא רק לקלוט את פרטי המידע החיצוניים, אלא את המסר שמאחוריהם ובעיקר את תפיסת-העולם המסתמנת בין השיטין ולעמוד על סגולותיה הרוחניות-נפשיות של הרמות כפי שהיא מגלה את עצמה וכפי שהוא — הקורא — קולטה על-ידי קריאתו הביקורתית.

קריאת האוטוביוגרפיה של גרשם שלום המנוח, מברלין לירושלים, מהווה חווייה תרבותית לא רק לכל מי שנמשך אחר דמותו המעניינת של חוקר הקבלה כאיש-מדע וכיהודי, אלא גם לכל המתעניין ביהדות גרמניה ובעולמה התרבותי-הרוחני ולכל העוסק בזיכרון הסיפורתי של האוטוביוגרפיה.

סיפור חייו של גרשם שלום מביא

הודאה בזיקה לחוכמת ישראל — אף כי כיוונו של שלום שונה לחלוטין.

וכך אנו קוראים על האקטיביסט הצעיר המתנגד לפעילות אפולוֹגֵטית (ובזאת יש ניגוד למגמות מסויימות בחוכמת ישראל בגרמניה של המאה ה־19) — ובעיניו של שלום, נטייה זו באופיו "כודאי גם השפיעה בעקיפין על עבודתי המדעית, שבבוא הזמן פנתה למחקר ולניתוח עניני — ללא פזילה לִימה יאמרו הגויים?" (עמ' 50).

תובנה (Insight) מעין זו על זיקת־הגומלין שבין פעילותו החברתית־הפוליטית של שלום לבין עיסוקו המאוחר יותר במחקר ובמדע מעשירה את האוטוביוגרפיה ונוסכת אור על דמותו הייחודית של מחברה.

שלום מספר על חוויותיו המרגשות הראשונות בפגישותיו עם "המהות היהודית במסורת", עם לימוד הדף הראשון של התלמוד במקור, "מאימתי קורין את שמע בערבית" (עמ' 51). עם זאת מגלה האוטוביוגרף כנות רבה בהעירו, שהוא מתקשה לאחר שנים לשחזר את האינטואיציה הראשונית שלו בפגישה זו עם המסורת היהודית, ומעיר על תפיסה פאראדוכסאלית שהתגבשה אצלו עם המעבר "מהעמקה לומדת אל העמקה חוקרת ומהרהרת" (עמ' 52), בהתייחסותו לערכים היהודים הגלומים בטקסטים שלמד.

דמויות כבובר, עגנון, רוזנצווייג, בנימין, שו"ר ואחרים, חולפות בין דפי הספר, והריהן מלוות בהתרשמותו של המחבר מהן. נושאי־תרבות עומדים במרכזה של יצירה זו. מעניינת הערתו של שלום על התפתחותה של השפה העברית במשך שישים שנה, כשהוא

לכשנתגלע "משבר גדול", לפי דבריו, ביניהם (עמ' 88). סיפור גירושו של גרשם מביתו מאפיין את יחסיו עם אביו. האב שיגר "מכתב רשום בו דרש ממני לעזוב את ביתו באחד במארס ולדאוג בעצמי לפרנסתי" (עמ' 89).

הקרע הזה בין האב והבן מציין את הקרע בינו לבין היהדות הגרמנית המתבוללת ומאפיין את דרכו החדשה של הצעיר בחורה אל היהדות.

בניגוד לכך מצייר המחבר את נטייתו ואהדתו כלפי יהודי מורח־אירופה, ובהקשר זה מדגיש, כי נטייה זו התרחשה דווקא על רקע הזילזול שביטאו יהודי גרמניה המתבוללים (ואפשר להוסיף: לא רק הם) כלפי ה"אוסטיוודן": "ככל שנתקלנו במשפחותינו המתבוללות בדחיית הנוסח היהודי המורח־אירופי, בזלזול בכל הנוגע להם ולאורח־חיהם, זלזול שלבש לעתים צורות בוטות מאוד, כן גברה משיכתנו אליהם" (עמ' 47).

שלום מתאר את הניגודים הפנימיים שקנו שביתה בתוכו, אך עם זאת הוא מדגיש את השינוי היסודי והמהותי שנתחולל בקירבו: "...החל בשנת 1916 כבר נקבע כיוון־היסוד של חיי לחלוטין, שכן החלטתי לקשור את עתידי [...] עם בנין החיים החדשים בארץ ישראל" (עמ' 71).

נטייתו כלפי הציונות מסתברת על פי דבריו לא מתוך השאיפה להקמת מדינה יהודית כמטרה ראשית (אף כי הוא מגן עליה), אלא מתוך "מגמות שבאו לעורר את התבוננות היהודים על עצמם ועל תולדותיהם, ופנו אל תחיה שאפיה רוחני ותרבותי, אבל גם חברתי" (עמ' 59). יש בדבריו אלה

מעֵיִן במיכתבים שכתב הוא "צוחק
ובוכה גם יחד, צוחק על התקדמות
לשוננו ואני בוכה על המחיר ששילמנו
עליה" (עמ' 87). תיאורי מאורעות —
ממילחמת העולם הראשונה ועד ייסוד

האוניברסיטה העברית בירושלים (ב'
1925) — בכולם מתגלות התייחסותו
ותגובתו המיוחדות של אחד מגדולי
התרבות היהודית בדורנו.